

Takáts József

POLITIKAI NYELVEK A „NEMZETI HAGYOMÁNYOK”-BAN

Kölcsey Ferenc az utóbb (talán tévesen) NEMZETI HAGYOMÁNYOK címet kapott értekezése a nemzetek négy életkoráról szóló bekezdéssel kezdődik. A további bekezdésekben azonban valójában csak két életkorról, az ifjú- és férfikorról esik szó. A nemzeti ifjú- és férfikor szövegbeli megkonstruálása kettős: egyrészt kétpólusú, ellenfogalmakból felépülő rendszert hoz létre, másrészt folyamatként ábrázolja a két életszakaszt. A kétpólusú rendszer egyik oldalán a félvad, a másikon a művelt nemzet található, egyiken a hősi, a másikon a megállapodott társadalom, egyiket az egyéni kivételesség jelenségei jellemzik, a másikat az általánosan eloszló műveltség. Ugyanakkor ifjú- és férfikor nem csak ellenpólusok, hiszen nagy folyamat játszódik le idejük alatt: a félvad, hősi szakaszból a művelt, megállapodott szakaszba ér el a nemzet.

Ez a folyamatára a csiszoltság politikai nyelvének XVIII. századi angol és skót szerzők írásműveiben kialakult,¹ majd onnan Európa-szerte tovaterjedt, antik szövegekből (Ciceróból, Lucretiusból) kinövesztett, több változatban létező központi elbeszélése, amelyet a XVIII. század végén, XIX. század elején sok magyar szerző is használt, egyebek között a magyar történelem értelmezésére is, Decsy Sámueltól Budai Ézsaiásig, Kármán Józseftől gróf Teleki Lászlóig, jól ismert alkotásokban.² Pontosabban Kölcsey Ferenc értekezésének első részében ennek az elbeszélésnek módosított változatát ismerhetjük fel, amely a vadság szakaszához nem (vagy nem csak) a bárdolatlanság és erőszakosság vonásait társítja, mint a vadságból a csiszolt (magyar változatban: csinos, csinosodott) társadalomba vezető folyamatot alapelbeszélésként használó írásművek többsége, hanem a költői erőt is. A vad, félvad állapot esztétikai előnyeinek ilyesfajta hangsúlyozása Hugh Blair híres OSSZIÁN-tanulmányát idézi fel, miként különben a Kölcsey-értekezés más elemei is (ideértve az emberi életkorok analógiáját is).

Még pontosabban: mind Kölcsey írása, mind Blairé oly módon korrigálja (s ezzel értelmezi át) a csiszoltság alapelbeszélését, hogy egyrészt esztétikai előnyt biztosít a vad, félvad fejlődési szakasznak a művelt szakasszal szemben, másrészt republikánus értékekkel ruházza fel. A társadalom korai periódusában ugyanis az emberek nyelve „mintegy magától” költői, lelkesedéssel és fenségességgel teli, míg a művelt periódusban elveszíti költői erejét, s inkább pontossá és kifinomulttá válik, írta a skót szerző,³ s e fejtegetés megfelelőjét megtaláljuk Kölcsey értekezésében is. A félvad szakasz embereiről írva Blair is, Kölcsey is hangsúlyozza (a magyar szerző erőteljesebben), hogy messze esett tőlük a „puhalkodás”, ami a művelt társadalmak egyik alapvető bűnének számított a republikánus politikai szótárban. Az OSSZIÁN-tanulmány és a NEMZETI HAGYOMÁNYOK ott tér el egymástól, hogy az utóbbi össze is kapcsolja (s ezzel fel is erősíti) a félvad periódus két előnyét, az esztétikait és a republikánust, amikor viszonyos kapcsolatba hozza és azonos forrásra vezeti vissza a poézis lelkesítő erejét és a nemzeti lelkesedést.

A nemzet fejlődési szakaszainak az emberi életkorok analógiájára való elbeszélését Kölcsey művében általában Herder-hatásnak szokták tulajdonítani, leginkább AZ EMBERI MŰVELŐDÉS ÚJABB TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA című műve hatásának.⁴ Nem biztos, hogy szük-

seges ilyen feltevéssel élni. Nemcsak Blair tanulmányában fordul elő hasonló analógia, hanem több XIX. század eleji magyar szövegben is. Pápay Sámuel A MAGYAR LITERATÚRA ESMÉRETE egy helyén szintén egyenként állítja elénk a nemzetet, amelynek gyermek- és nagykoráról ír.⁵ Gróf Teleki László BUZGÓ ESDEKLÉS-e hasonlóképpen a gyermekség idejének nevezi a nemzeti kultúra első szakaszát. A BUZGÓ ESDEKLÉS-nek ez a része⁶ egyébként is figyelemre méltó Kölcsey írása szempontjából. A nemzeti kultúra fejlődésének három szakaszát Teleki a csiszoltság politikai nyelvén beszéli el. Eszerint a nemzeti kultúrát gyermekségében vad szokások és bárdolatlan nyelv jellemzi, míg a már kiformált nemzetet fejlődése harmadik szakaszában („*a Cultura legfelsőbb gráditsán*”) szelíd erkölcsi szokások és pallérozott nyelv. Ám ahhoz, hogy e fejlődés végbemenjen, figyelmeztet Teleki, a nemzetnek nem szabad izolálnia magát más, pallérozottabb nemzetektől, s nem szabad, hogy a nemzeti büszkeség megzavarja a karakterét.

Az 1806-ban megjelent Teleki-mű felvillantása arra intheti Kölcsey tanulmányozóját, milyen jelentős távolság választotta el az 1826-os értekezés beszélőjének pozícióját a XVIII. század végének, XIX. század elejének ama szerzőitől, akik a csiszoltság/csinosodás politikai nyelvét (is) beszélték. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK-at akár a BUZGÓ ESDEKLÉS felidézett részére adott válasznak is tekinthetjük. Persze nem tényleges vitára utalok ezzel, hanem állásfoglalásoknak és diszkurzusoknak a terére, amelybe Kölcsey írása *vilázva* belépett.

Ismeretes, hogy Az EMBERI MŰVELŐDÉS ÚJABB TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA az emberi életkorok analógiáját nem a nemzetek, hanem az emberiség fejlődésére alkalmazza. Ez az eltérés Herder és Kölcsey műve között szemszögük és szemléletük jelentős különbségeire figyelmeztet. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK és a Herder-mű közt valójában nagyon kevés párhuzam található: kb. egy bekezdésnyi. Az eszmetörténeti vagy irodalomtörténeti hatáskutatás gyakran vezet hasonló eredményekre: a később megjelent alkotás egy passzusáról azt állítja a történész, hogy az egy korábban megjelent mű egy szöveghegyének hatását mutatja, s valóban, ha csak a két kiragadott szöveghegyet vizsgáljuk, feltűnő lehet a hasonlatosságuk. Így van ez a szóban forgó Herder- és a Kölcsey-mű esetében is. Ám ha a teljes műveket vetjük össze, s nem csak a hatáskutató által kiemelt bekezdéseket vagy mondatokat, akkor gyakran ellentmondások és eltérések sorával találkozunk.

Herder művének beszélője ámulattal néz végig a világ sokféleségén és az emberiség történetének változékonyságán, s mégis nagy egységnek látja az egészet, az isteni terv ember számára beláthatatlan megvalósulásának. Mennyire hiábavaló a mi összes tudásunk, mondja, s mennyire nem kétségbeejtő mindez. Nem az emberi értelem, hanem a vak végzet alakította épp ilyenné a világot, a történelmet, írja csapongóan Herder. A nagy egészbe vetett bizalomnak és ráhagyatkozásnak a nyugalma teljesen hiányzik Kölcsey művéből. Az ő nagy cselekvői, a nemzetek, nem a beláthatatlan, ám értelmes isteni terv szerint mozognak, hanem belátható, elemezhető szabályszerűségeknek engedelmeskedve (ha egy nemzet fejlődésének adott pontján nála fejlettebb nemzettel találkozik, annak az lesz a következménye... stb.). Kölcsey történelme alakítható, még hozzá nemzeti keretek közt, és szükséges is alakítani, hogy ne következzenek be nemkívánatos folyamatok (a nemzet eredeti színeinek elvesztése, a nemzeti lelkesedés elapadása).

Ám nemcsak szemléletében és szemszögében tér el a Herder-mű a Kölcseyétől, hanem számos részletkérdésben is, amelyekről mindkét szerző kifejtette a véleményét. Egészen

eltérően értékelik például az ókori görögség kulturális teljesítményét, az ókori Róma jelentőségét, a kereszténység szerepét az európai fejlődésben. E témák kulcsfontosságúak a NEMZETI HAGYOMÁNYOK gondolatmenetében. Herder többféleképpen is érvel a görög kultúra példaszerűsége ellen (úgy is tekinthetjük, mint az egyiptomi és a főnóci-ai kultúrák egyesülését, illetve: csak egyszer volt lehetséges), Kölcseynél viszont szinte winckelmannianus módon válik mintaképpé. A magyar szöveg másodrangúnak látta a rómaiak kultúráját, nem eredetinek, a görög kultúra pusztá utánzásának; a német írásmű ellenben másként és egyenrangúként tárgyalja, rendkívüli fontosságú hídnak látatva a görögök és az európai kultúrák között. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK gondolatmenetében a kereszténység nagyon problematikus, szinte negatív szerepet kap, hiszen a legfőbb érték, a nemzeti eredetiség (értsd: sajátlagosság) gyengítője. AZ EMBERI MŰVELŐDÉS ÚJABB TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA gondolatmenetében szó sincs ilyesmiről (későbbi Herder-művekben már igen). A sort még folytathatnám.

Van azonban a német műben egy bekezdés, amely valóban hasonlít Kölcsey szövegére. Magyar fordításban így hangzik a tételmondata: *„Minden nemzet önmagában leli meg boldogsága középpontját, ahogy minden golyó is a maga súlypontját!”* A szakasz, amelyben ez a mondat elhangzik, jellegzetes historista fejtegetés: nem lehet általában megnevezni a közboldogság ismérveit és feltételeit, azok minden korban és nemzetben eltérőek, sajátosak és összemérhetetlenek. Ám az imént idézett tételmondat egy másik szakaszba vezet át, amely elhagyja a historista felütést, s a más nemzetekkel kapcsolatos nemzeti előítéletek védelmezésébe torkoll. *„Az előítélet jó a maga idejében, mert boldoggá tesz. Saját középpontjuk köré tömöríti a népeket, szilárdabban kapcsolja őket törzsükhöz, a maguk módján jobban felvirágoztatja, s ezért hajlamaik és céljaik tekintetében boldoggá is teszi őket. Ha így nézzük, a legtudatlanabb nemzet, mely leginkább előítéleteinek rabja, gyakran a legelső; az idegenbe kalandozó kívánságoknak és a külföldben reménykedő utazásoknak a korszaka már betegség, felfúvódás, egészségtelen teltség, a halál előre sejtetése.”*⁷ Tekintve, hogy az ellenfelvilágosodás egyik alpművét olvassuk, felvilágosodásellenes vitairatot, amely némely részeiben egyenesen pamfletté válik, nem kell nagyon meglepődnünk a tudatlanság eme dicséretén. A nemzeti befelé fordulásnak a dicsérete némi feszültségben áll a mű gondolatmenetének egészével, amely a nemzetek nagy láncolataként viszi színre az emberiség történelmét. Az idézett rész különben Herder e művének talán leginkább rousseau-ista passzusa.

Kölcsey írásában historista és felvilágosodásbíráló szövegekörnyezet nélkül kerül elő a Herderéhez hasonló megfogalmazás, ekként: *„Keresztény vallás és európai tudományos kultúra egyenlően kozmopolitizmusra törekednek. Innen van, hogy az a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő nemzetiség, mely a hellénnek tulajdona volt, Európában nem található.”* (KFÖM, I. 504.) Nem a gondolatmenetét szeretném most elemezni, csupán a Herder-, illetve a Kölcsey-passzus politikai nyelvhasználatáról mondanék néhány szót. Amit belőlük hallunk, az a nacionalizmus politikai nyelve.

Noha többé-kevésbé ma is azt gondolom a nacionalizmus XIX. század eleji-közepi magyar nyelvéről, amit eszmetörténeti tankönyvemben írtam róla, ezúttal más kiindulópontozhoz folyamodom: Maurizio Viroli PER AMORE DELLA PATRIA. PATRIOTTISMO E NAZIONALISMO NELLA STORIA című könyvéhez. Viroli két kora újkori politikai nyelv, az államrezon és a republikanizmus monografikus leírásával vált neves eszmetörténésszé; az előbbiről írottakat szokás is idézni, vitatni a magyar szakirodalomban. Amit most idézendő könyvében patriotizmusnak nevez, voltaképpen a republikanizmus másik neve.

„A patriotizmus nyelvét az évszázadok során arra használták – írja Viroli –, hogy megerősítse vagy ösztönözze a politikai intézmények és a hozzájuk kötődő életmód iránti szeretetet, hogy fenntartsa egy nép közös szabadságát, egyszóval, a republikát. A nacionalizmus nyelve a késő XVIII. század Európájában született, s azért dolgozták ki, hogy megvédelmezze egy nép etnikai, nyelvi és kulturális egységét és egységességét. Míg a patriotizmus történelmi ellenségei a zsarnokság, a despotizmus, az elnyomás és a korrupció voltak, a nacionalizmus ellenségei a keveredés... az etnikai és kulturális tisztaság hiánya, a társadalmi és politikai egyenlenség.” Majd később: „a patrióta számára a legfőbb értékek a reszpublika és az általa lehetővé tett szabad élet; a nacionalista számára a legfőbb az egység és a nép kulturális és lelki tisztasága”.⁸ Viroli elbeszélése szerint a XIX. század végére, hosszú folyamat eredményeként, „a nacionalizmus nyelve feloldotta magában a patriotizmus régi hagyományát, átalakítva tartalmait”.⁹

Visszatérve az idézett Herder- és Kölcsey-szövegrészekhez, Viroli meghatározásait tekintve mankónak: a Herder-passzusban a közboldogság nem a nép politikai berendezkedésének, államformájának, hanem lelki-kulturális állapotának függvénye. A dicsért előítéletek egységesen a nemzet előítéletei, az idegenbe teendő utazásokról azért szól elítélően, mert megbontanák a nemzet lelki-kulturális egységét. A Kölcsey-passzusban a hellén nemzetiség jellemzésekor a „kirekesztő” nem az idegen politikai elnyomás, hanem idegen kulturális-lelki hatások kizárását jelenti. Összefoglalva: a nemzetnek az idézett szövegrészekben nem republikánus, hanem nacionalista fogalmával találkozhatunk. A két szerző életműve, itt megidézett írásaik azért érdekesek Viroli tárgyalásmódja felől nézve, mert Herder olyan nacionalista nyelvet használt, AZ EMBERI MŰVELŐDÉS ÚJABB TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJÁ-ban is, amely nem volt republikánus, sőt, mint az olasz eszmetörténész írja, antipolitikai volt;¹⁰ Kölcsey pedig különféle szövegeiben váltogatva, keverve beszélte a nacionalizmus és a republikanizmus nyelvét, például a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban is.

A politikai nyelvek vizsgálata felől nézve az alapvető eltérés a Herder- és a Kölcsey-mű között a republikanizmus hiánya, minimális jelenléte a német szerzőnél, és nyilvánvaló jelenléte a magyarnál. Évtizeddel ezelőtt, POLITIKAI BESZÉDMÓDOK A MAGYAR XIX. SZÁZAD ELEJÉN című tanulmányomban a JÁTÉKSZÍN szövegközeli elemzésével igyekeztem megmutatni, miként változik át e fiktív beszéd alapvetően republikánus politikai nyelvé nacionalistává.¹¹ A NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ról beszélve nem ezt a „nagy átalakulást” hangsúlyoznám (ma már kissé gyanúsnak is találok a republikanizmusból nacionalizmusba történő átmenet fejlődéstörténeti elbeszélését), inkább azt, hogy a nacionalista és republikánus megszólalási lehetőségek hosszabb ideig egymás mellett léteztek, sajátos játékteret biztosítva a politikai beszélők számára.

Azért mondtam írásom elején, hogy talán tévesen adták Cselkövi-Kölcsey e művének utóbb a NEMZETI HAGYOMÁNYOK címet, mert a cím olyasmit sugall, aminek a szöveg szinte az ellenkezőjét állítja. A cím azt sugallja, hogy vannak nemzeti hagyományaink, miközben a szöveg azt állapítja meg sajnálkozva, hogy nemigen vannak. A nemzeti hagyomány kifejezés a szövegben, normatív görög változatában, *prehistorikus* emlékeket jelent, azokból az időkből származó közös emlékeket, amelyek történetírás előttiek. „Minő helyhezet!” – kiált fel szerzőnk, s megállapítja, hogy a hősi korból saját nemzeti hagyományunk csak parányi és töredékes; később hozzát teszi, hogy „a magyar hagyományban semmi mitológiai nyomokat észre nem veszünk”. „A hagyomány annál fogva Álmostól kezdve egészen történelmi formát visel...” (KFÖM, I. 509.) A gondolatmenete a továbbiakban a hagyomány hiányának okaival foglalkozik, majd pótlásának lehetőségeivel.

A pótlásra azért van szükség a szöveg beszélőjének szemszögéből, mert mind a nemzeti érzésnek, mind a nemzeti költésnek szüksége van valamiféle táplálóra, amely sze-

repet ideális (görög) esetben a prehistorikus hagyomány tölti be – a magyar esetben azonban ilyen hagyomány nem lévén, a történeti emlékek: „*áldást mondok a mongol pusztítást megelőzőtt korra, mely nekünk a maga vérével nyert hazát örökségül hagyá; egy szép örökség, melynek birtoka és gondolatja az arra méltó maradéknál már magában is való nemzetiségnek és nemzeti költésnek lángját lobbanthatná fel!*” (KFÖM, I. 510.) A konstruktivista nacionalizmuselméletek felől nézve ez a szövegrész úgy magyarázható, hogy a szerző itt, a nyelvi-kulturális egységként értett nemzet közös elbeszéléseinek hiányában, funkcionális pótlásukra, a nemesi rend identitásbiztosító elbeszélésének a nacionalizálására tesz javaslatot.

Ugyanilyen érdekes az is, hogy az idézett passzusban a beszélő áttér a nemesi rend bevett, az ősi alkotmányra hivatkozás szótárát a republikanizmussal vegyítő politikai nyelvére: ha csak ezt a mondatot vizsgálnánk, azt állíthatnánk, hogy nem a nacionalizmus, hanem a patriotizmus (és a patrióta költészet) forrásait keresi. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK egészére azonban ez nem áll: a görög modell, mint már kiderülhetett, nacionalista norma. Az írásműnek az a része teszi ezt leginkább egyértelművé, amely Homérosznak a hellén nép egyesítésében betöltött szerepéről szól: bár a görög nép „*százképpen megszagattott polgári alkotványai közt*” élt, azaz sok és különféle poliszban, Homérosz költészete egyesítette őket „*egy közönséges nemzeti szellemmel eltöltve*” (KFÖM, I. 498.). A hellének nemzeti szelleme tehát nem a pátriájukhoz, a politikai közösségükhöz, „*polgári alkotványukhoz*” kötődött, hanem kulturális egységükhöz. A görög modell nem patrióta, hanem nacionalista modell.

Patrióta és nacionalista nyelv használatának hasonló kettőssége jellemzi Kölcsey írásművének a nemzetkarakterről szóló hosszú, betétszerű szövegrészét is, amelynek a mű egészen belüli funkciójára a későbbiekben még kitérek. Mint Isaiah Berlin írja, a nacionalizmus egyik legfőbb ismérve, hogy a nemzeti közösséget „*a biológiai szervezet sémájához hasonlatos*”-nak képzeli el.¹² A magyar nemzetkarakterről szóló hat bekezdés a nemzet *egyniségéről* (lelki tulajdonságairól, érzelmeiről, hajlamairól) szólva a nacionalizmus organicista nyelvén beszél. A régi antikizáló népkarakterológia általában klímaelméleti alapozású volt, netán a földrajzi fekvés sajátosságaival vagy az adott ország politikai berendezkedésének jellegével magyarázta az egyes népek eltérő jellemvonásait: azaz külső okokkal. A nacionalista karakterológia döntően a belsőre irányul, s a nemzet eredeti tulajdonságait keresi. A nemzetkarakterológiai érdeklődéshez ettől kezdve hozzátartozik az a képzet is, hogy a sajátlagos nemzeti jellemvonások önmagukban vett értékek. A nemzeteknek nem azért kell hűségeseeknek lenniük önmön karakterükhöz, mert ha nem lennének azok, akkor mindenféle negatív következménnyel számolhatnának (mint a republikánus elbeszélésben, ahol az ősök szokásaitól eltérő nemzedékek könnyen zsarnokság vagy idegen uralom alá kerülhetnek), hanem egyszerűen azért, mert ez a karakter az övék. Kölcsey írásművében már ezt az új nemzetkarakterológiát leljük.

Ugyanakkor a nemzet konkrét jellemvonásainak a felsorolásakor a szerző többé-kevésbé a hagyományos nemzetkarakterológiai készlettel dolgozik (vendégszerető, szabadságszerető, békétlenségre hajló, hirtelen lelkesedő stb.). Amikor például a „*szabadság magas érzelmét*” kezeli nemzeti jellemvonásként, nemigen lehet kétséges, hogy nem a *misera plebs*re kell gondolnunk, hanem a nemességre: a nemesi rend identitásának (ideológiájának) egyik (republikánus) alapelemét terjeszti ki hallgatólagosan a nemzet egészére. A patriotizmus nyelvén beszél a szöveg a magyar karakteri szentimentalizmus okait megnevezve is: „*fő vonását... hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi*” (KFÖM, I. 513.). A pátria (mint politikai terület) iránti érzelemből vezeti le a legfőbb nemzeti jellemvo-

nást, vagyis – a politikai nyelvek felől nézve – republikánus elemekkel tölti fel nacionalista nemzetjellemtanát.

Az irodalomtörténészek előszeretettel tulajdonítanak olyan állításokat vagy tanításokat a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-nak, amelyek nem szerepelnek a szövegében, és nem is következnek a gondolatmenetéből. Horváth János népiességmonográfiája szerint Kölcsey „tanítása” szembeállítja az idegen mintákat követett műköltészetünket a nemzeti jelleget hordozó népköltészetünkkel, s a népdalt mint „*a nemzeti költészet primitív, hűtlenül elhagyott mintáját*” állítja elének.¹³ Szauder József Kölcsey-monográfiájában azt olvashatjuk, hogy az idegen mintákat követő magyar költészet helyzetéből Kölcsey szerint „*egyetlen kiút vezet: visszatérés a népköltészethez, s a norma csak egy lehet: a műköltészetnek a népi alkotáshoz való viszonyítása*”.¹⁴ S. Varga Pál A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI című monográfiájának a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-at tárgyaló részében azt a nézetet tulajdonítja a szerzőnek, miszerint „*az a költő, aki a [köznépi] dalokhoz fordul, hanyatló bár, de hanyatlásában és kezdetlegességében is eleven s költőileg megformált hagyományt talál, és elvégezheti azt, amit a Hunyadiak kora elmulasztott*”¹⁵ – tudniillik, hogy e köznépi dalokból nagy epikus éneket formálhat.

Ezzel szemben én úgy látom, hogy a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-nak az a két bekezdése, amelyben a „*nemzeti poézis eredeti szikráját*”, „*a köznépi dalokban*” nyomozza a szerző (KFÖM, I. 517.), arra a következtetésre jut, hogy nem lehet a nemzeti hagyományt a köznépi dalokban fellelni. Szó sincs a szövegben, sem ebben a két bekezdésben, sem a későbbiekben arról, hogy a magyar kultúra esetében a népdal (vagy a köznépi dal) mintájául, normájául, alapjául vagy kiindulópontjául szolgálhatna a műköltészetnek. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK gondolatmenete nemhogy nem a népköltészethez, néphagyományhoz fordulást tekinti „*kiút*”-nak – egészen más lehetőséget jelöl meg, mint a magyar költészet kívánatos irányát. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK kanonikus értelmezési tradíciója hajlamos a „*népiesség programirátának*” látni az 1826-os szöveget, olyan programot ajándékozva neki, amelyet nem fejtett, mert nem is fejthetett ki.

Feltűnő, hogy a Kölcsey-szövegről az utóbbi időben más szakmákhoz tartozók által készített értelmezések nagymértékben eltérnek a kanonikus irodalomtörténeti tradíciótól. A klasszika-filológus Ferenczi Attila úgy látja, hogy a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-nak lesújtó volt a véleménye a népköltészetéről, s arra a következtetésre jut, hogy a „*Nemzeti hagyományokat nem igazán lehet minden további nélkül a Petőfi- és Arany-féle népiesség megalapozására használni*”.¹⁶ Radnóti Sándor Winckelmann-könyvének a magyar winckelmannizmus határaitól szóló fejezetében a NEMZETI HAGYOMÁNYOK „*zenitális következtetlenségét*” emlegeti, hiszen Kölcsey írásműve egyszerre emeli kánonná az ókori görögöségről írva a „*zárt nemzeti kultúrát*”, s egyszerre bizonyítja, szándéktalanul, e kánon követhetlenségét. S ugyanígy: írásműve ugyanannyira „*az autochtónia alapján felfogott magyar nemzeti poézis föltételeinek hiányáról szól, mint amennyire ugyanannak a megalapításáról*”.¹⁷

Valóban, az ókori görögöség kultúramodellje számít ideálisnak a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban, de zártnak nem, inkább csak erős eredetiséggel (sajátlagossággal) rendelkező kultúrának nevezném, amely magához hasonítja, beolvasztja az idegen kultúrák hatásait, és saját, történelem előtti szóbeli-népi hagyományából építi ki önnön írott költészetét („*pórdalokból Iliász*”). A későbbiekben ez a kultúrafejlődési modell lett (legalábbis elvileg) a XIX. század közepi népiesség követett mintája. Kölcsey azonban 1826-ban nem tekintette követhető mintának a görög modellt, legfeljebb értékelési normának (nem kifejezetten historista módon, Herdertől ezen a ponton is jócskán eltérve), mert ő, megvizsgálva a magyar köznépi dalokat, bennük a nemzeti poézis semmiféle szikráját nem találta. Nem talált pórdalokat, amelyekből ILIÁSZ-t lehetett volna kifejleszteni. Éppen

ezért egészen másfajta, nem népies költészeti utat javasolt a magyar kultúra eredetiségének (sajátlagosságának) a biztosítására, mint később a népiesség hívei. Ahhoz, hogy valaki azt állítsa, lehet a görög modellt követni a magyar költészetben is, azaz a népiesség opcióját válassza, teljesen eltérően kell értékelnie a magyar népköltészeti szöveg-együttes mennyiségét és minőségét, mint ahogyan Kölcsey tette.

Az említett kiváló irodalomtörténészek valószínűleg nem csak azért vélték ott nem lévő állításokat látni a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban, mert erős értelmezési tradíció ígézetében dolgoztak; hanem azért is, mert fejlődéstörténeti szemléletük szerint ott kellett volna, hogy legyenek azok az állítások Kölcsey írásában. A NEMZETI HAGYOMÁNYOK ugyanis a hiányzó magyar fejlődéstörténeti láncszem szerepét töltheti be „*a winckelmanni nemes egyszerűség kultuszából a jámbor egyszerűségbe való*” „*zökkenőmentes átmenet*” folyamatában (hogy Ernst Gombrich A KLASSZICIZMUSTÓL A PRIMITIVIZMUSIG című előadását idézzem).¹⁸ A szövegben ott a normatív, majdnem autark görög kultúramodell, s ott a „saját pórdalokból kell kifejleszteni a nemzeti költészetet” normája is. Valóban, logikailag akár ott lehetne az az állítás is, hogy ez legyen a magyar költészet/kultúra fejlesztésének az útja. Ám ilyen állítás nincs a szövegben.

Azt állítottam fentebb, hogy Kölcsey a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban nem a szokásosan neki tulajdonított, hanem egészen másfajta, nem népies költészeti utat javasolt a magyar kultúra eredetiségének (sajátlagosságának) a biztosítására. A norma, amelyet alkalmazandónak és alkalmazhatónak talált a magyar költészetre, kultúrára, nem a görög fejlődési modell volt tehát, hanem (az annál általánosabb és gyengébb norma) a sajátlagosság értelmében vett nemzeti eredetiség normája. Mivel a sajátlagosság biztosításának a népies útját nem találta járhatónak, kerülő utat választott: a szövegben ezt testesíti meg a már elemzett hosszas nemzetkarakterológiai betét. E résznek – amelynek a gondolatmenetben betöltött szerepével nemigen foglalkoztak eddigi értelmezői – az a funkciója az érvelésben, hogy megragadja a talán eredeti, talán csak régtől meglévő nemzeti jellemvonásokat, hogy aztán majd az értekezés végének műköltészeti áttekintésében ama költészeti teljesítmények mellé tegye le a voksát, amelyek leginkább megfeleltethetők ezeknek a jellemvonásoknak. Kölcsey opciója a nemzeti szentimentalizmus történeti-közösségi tárgyú, érzékeny, ám férfias költészete, amely leginkább Ányos Pál (kisebb részben Zrínyi) műveiben nyilatkozott meg a szerző szerint.

A NEMZETI HAGYOMÁNYOK programja véleményem szerint a nemzeti történelmi emlékezet (s ebből következően: a nemesi történelmi emlékezet) költészetét tekinti az eljövendő sajátlagos nemzeti költészet (azon belül is leginkább: játékszíni költészet) folytatandó tradíciójának, mert e poézis jellemvonásai állnak a legközelebb a nemzet jellemvonásaihoz. Azt a költői hagyományt tehát, melyet Porkoláb Tibor bárdköltőinek nevezett tanulmányában¹⁹ (részben Bíró Ferenc korszakmonográfiájának Ányos Pálról és az Ányos–Batsányi-kapcsolatról írt oldalait követve),²⁰ s amelynek osszianista kiindulópontjáról Hász-Fehér Katalin értekezett A „NEMZETI SZENTIMENTALIZMUS” PROGRAMJÁNAK EGYIK FORRÁSA: AZ OSSZIANIZMUS című dolgozatában.²¹ A NEMZETI HAGYOMÁNYOK magyar költészettörténeti áttekintése Ányossal zárul, egy, az 1780-as években elhunyt költővel; az 1826-ot megelőző mintegy negyven év irodalmát említetlenül hagyva. Az írásnak e vonását magyarázhatjuk úgy, hogy szerzője talán nem kívánt irodalomkritikai jelleget adni művének. Ám elképzelhető más magyarázat is: talán azt sugallja, hogy a jövendő költészet alakítása szempontjából a közelmúlt teljesítményei nem érdekesek. A hiányzó negyven évvel mindenesetre kizáródik Kölcsey elbeszéléséből az a költő is, akinek osszianista, a költészetet a nemzeti emlékezet közegének, Ányost példaképnek tekintő programja erősen hasonlít a NEMZETI HAGYOMÁNYOK opciójára: Batsányi János.

Mint már több Kölcsey-elemző leírta, a legegyértelműbben talán Kerecsényi Dezső, a NEMZETI HAGYOMÁNYOK bizonyos részeit (talán öntudatlan, talán tudatos) önportrénak is lehet tekinteni: mind a magyar karakteri szentimentalizmus jellemzését, mind az Ányos-jellemzést tekinthetjük önjellemzésnek is; ráadásul Kölcsey olyan (nemzeti-történeti) fordulatot várt el a magyar költészettől, amelyet ő maga már végrehajtott saját poézisében.²² A magyar karakteri szentimentalizmust azonban nemcsak Kölcsey-önjellemzésnek tekinthetjük, hanem osszianizmus-variációnak is. Adam Potkay írja Macpherson művét a XVIII. század közepi angol politikai nyelvek és skót álláspontok közege belül értelmezve, hogy „az ossziáni költészet valójában a vad és a felvilágosult tudás és erkölcsi szokások palimpszesztje”. E szövegegyüttes annak köszönhetne rendkívüli korabeli vonzerejét, hogy képes volt összeegyeztetni az ókori polisz ideálja iránti nosztalgiát a modern, polgárosult ízléssel; áthidalni a csiszolt társadalom „feminizmusa” és az ókori polisz XVIII. századi híveinek (akik a honpolgári erényeket különféle vad népek körében vélték feltalálni) „sovinizmusa” közti távolságot.²³ Az OSSZIÁN ÉNEKEI-t úgy is tekinthették kortársai, mint annak bizonyítékát, hogy lehetséges a republikánus (harcos) erények együttélése a kifinomult erkölcsi szokásokkal és az érzékenységgel.

Az OSSZIÁN ÉNEKEI-nek e kettősségét már Hugh Blair említett tanulmánya is kiemelte: a bárd, aki énekel, egyben harcos is, s énekei hadjáratokról, hőstettekről szólnak. Ugyanakkor e költőnek „természetből fogva roppant érzékeny szívű adatott, hajlamos volt a nagy géniuszokat gyakran jellemző édes mélabúra”.²⁴ Nem csak mai értelmezők magyarázzák tehát Macpherson művének nagy hatását összeegyeztetési képességével,²⁵ az összeegyeztetett ellentétes elemeket már legnagyobb hatású XVIII. századi értelmezője is előtérbe állította. Hasonlóan különmemű elemekből tevődik össze a Kölcsey leírta magyar karakteri szentimentalizmus: republikánus erényekből és „melankóliás temperamentumból” (KFÖM, I. 511.). A magyar karakteri szentimentalizmus leírásának megismétlése (költészeti konkretizálása) az Ányos-bekezdésben osszianista költőt állít olvasói elé: soraiából „egy szelíden bús s a hazához hevülettel vonzódo léleknek harmóniája hangzik felénk; éneke ömlő szentimentalizmusát a honszerelem érzelmei által vezeti, s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt lánykája, szemei előtt; szívétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet múltkorának történeteinek oly örömmel andalog, s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát” stb. (KFÖM, I. 522.)

Az idézett Kölcsey-mondatot az teszi osszianistává, hogy a nemzeti múlt felé fordulást, a költészetnek nemzeti emlékezet közegeként való felfogását az alapvetően republikánus költőszerepet összeköti a költő mély és összetett érzelmességével. Sajátos variánssá pedig a férfi- és női szerep felhasználása teszi, amely felidézi a nemzetkarakterológiai betétrész megkülönböztetését az (európai) romantikai, illetve a magyar karakteri szentimentalizmus között („ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi” – KFÖM, I. 513.). Ahogyan a nemzetkarakterológiai betétrészben a magyar szentimentalizmust a hazaszeretet ösztönzi (s nem a szerelemérzés), annak megfelelően látja a lemenő napban Ányos beszélője a haza s nem egy leánya képét. Az (európai) romantikai szentimentalizmus tehát a férfi-nő kapcsolatból, a magyar a férfi-haza kapcsolatból táplálkozik. A kétféle szentimentalizmus a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban nem egyenrangú: az értekezés egy korábbi szakasza másodlagosnak minősíti a személyes érzelmek megéneklését a közösségi (nemzeti) emlékezet költészetbe foglalásához képest. Összefoglalva: a magyar karakteri szentimentalizmus, s különösen Ányos-portrébéli költészeti konkretizálása, nekem olyan osszianizmus-variációnak tűnik, amelyből hiányzik a feminin, és felerősített a férfias-republikánus összetevő.

Jegyzetek

1. Acsiszaltság nyelvéről lásd: Lawrence E. Klein: THE THIRD EARL OF SHAFTESBURY AND THE PROGRESS OF POLITENESS = *Eighteenth-Century Studies*, 18 (1984–85). 186–214., s a szerző további művei. Magyarul: Kontler László: AZ ÁLLAM REJTJELMEI. BRIT KONZERVATIVIZMUS ÉS A POLITIKA KORA ÚJKORI NYELVEI. Bp., 1997. 188. skk.
2. Takáts József: MODERN MAGYAR POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET. Bp., 2007. 19–20.
3. Hugh Blair: KRITIKAI ÉRTEKEZÉS OSSZIÁN KÖLTÉMÉNYEIRŐL (Részlet) = A SKÓT FELVILÁGOSODÁS. VÁL., szerk. s az utósót írta Horkay Hörcher Ferenc. Bp., 1996. 160.
4. Lásd például Ferenczi Attila kiváló tanulmányát: „NEM HAZAI PLÁNTA”. AZ ANTIK PARADIGMA KÖLCSEY NEMZETI HAGYOMÁNYOK CÍMŰ IRÁSÁBAN. *Ókor*, 2006/1. 15.
5. Pápay Sámuel: A MAGYAR LITERATÚRA ESMÉRETE. Veszprém, 1808. 76.
6. Teleki László: A MAGYAR NYELV ELÉMOZDÍTÁSÁRÓL BUZGÓ ESEKLEKÉSEI. Pest, 1806. 260–263.
7. Johann Gottfried Herder: AZ EMBERI MŰVELŐDÉS ÚJABB TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA = J. G. H.: ÉRTEKEZÉSEK, LEVELEK. Bp., 1983. 54–56.
8. Maurizio Viroli: PER AMORE DELLA PATRIA. PATTRIOTISMO E NAZIONALISMO NELLA STORIA. Roma–Bari, 2001. 5–6.
9. I. m. 159. Mire e hosszú bekebelezési folyamat végbement – teszem hozzá már én –, a nacionalizmus nyelve más szempontból is átalakult, immár alapvetően természeti s nem kulturális képződménynek láttatva a nemzeteket. Lásd erről már hivatkozott tankönyvemet: Takáts: i. m. 69–70.
10. Uo. 111.
11. Takáts József: MAGYAR POLITIKAI BESZÉDMÓDOK A XIX. SZÁZAD ELEJÉN = MESTEREK, TANÍTVÁNYOK. ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET A HETVENÉVES CSETRI LAJOS TISZTELETÉRE. Szerk. Szajbély Mihály. Bp., 1999. 234–235.
12. Isaiah Berlin: A NACIONALIZMUS. VALAHA ELHANYAGOLTÁK, MA HATALMAS ÚR = AZ ANGOLSZÁSZ LIBERALIZMUS KLASSZIKUSAI. Szerk. Ludassy Mária. Bp., 1992. II. 225.
13. Horváth János: A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG FALUDITÓL PETŐFIG. Bp., 1978. 123.
14. Szauder József: KÖLCSEY FERENC. Bp., 1955. 122.
15. S. Varga Pál: A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI. Bp., 2005. 439.
16. Ferenczi: i. m. 18.
17. Radnóti Sándor: JÖJJ ÉS LÁSS! A MODERN MŰVÉSZETFOGALOM KELETKEZÉSE. WINCKELMANN ÉS A KÖVETKEZMÉNYEK. Bp., 2010. 509., 510.
18. Ernst H. Gombrich: MŰVÉSZET ÉS FEJLŐDÉS. Bp., 1987. 70.
19. Porkoláb Tibor: A „DICSŐSÉG TEMPLOMA”-KÉPZET ÉS A BÁRDKÖLTÉSZETI SZEREPHAGYOMÁNY = P. T.: „NAGYJAINKNAK PANTHEONJA ÉPÜL”. KÖZÖSSÉGI EMLÉKEZET, PANTEONIZÁCIÓ, EMLÉKBESZÉD. Bp., 2005. Különösen: 17–35.
20. Bíró Ferenc: A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK MAGYAR IRODALMA. Bp., 1995. 169–173.
21. Hász-Fehér Katalin: A „NEMZETI SZENTIMENTALIZMUS” PROGRAMJÁNAK EGYIK FORRÁSA: AZ OSSZIANIZMUS = SERTA PACIFICA. TANULMÁNYOK FRIED ISTVÁN 70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA. Szerk. Ármeán Otília, Odorics Ferenc és Szörényi László. Szeged, 2004. 208–220. A kötethez nem, csak a tanulmány világhálón elérhető rövid változatához jutottam hozzá: www.staff.u-szeged.hu/~feher/pub/ossz-honl.htm.
22. Kerecsényi Dezső: KÖLCSEY FERENC. Bp., é. n. [1940]. 99., 102., 98.
23. Adam Potkay: VIRTUE AND MANNERS IN MACPHERSON’S POEMS OF OSSIAN. *Publications of the Modern Language Association*, 107 (1992). 1. 121–122.
24. Blair: i. m. 167.
25. Két további példa: Jerome McGann szerint Macpherson szövegeiben „*Írország és Skócia korai társadalmi civilizált heroizmus modelljei voltak*”. THE POETICS OF SENSIBILITY. A REVOLUTION IN LITERARY STYLE című könyvét idézi: Benkő Krisztián: ÖNKÍVÜLET. OLVASÓNAPLÓ A MAGYAR ROMANTIKÁRÓL. Pozsony, 2009. 33. – Sárközy Péter szerint az ossziáni énekek egyrészt fenntartották a primitív eredetiség illúzióját, másrészt az új érzékenységre alapozó szentimentális költészetet nyújtottak: PETRARCÁTÓL OSSZIÁNIG. A KÖLTÉSZET-ÉRTELMEZÉS MEGÚJULÁSA A XVIII. SZÁZADI OLASZ IRODALOMBAN. Bp., 1988. 133.